

EVA UHROVÁ

POZNÁMKY K STŘEDOVĚKÉMU LUCIDARI

Myšlení v době vzniku Lucidáře. Německý Lucidář, jehož geneze spadá do 12. stol. n. l., je svou encyklopedickou formou typickým projevem středověkého myšlení. Encyklopedický charakter tehdejšího vědění je produktem receptivnosti a tradicionalismu doby, která jen sbírala, excerpovala a vytvářela kompilace z poznatků autorit. Takto dosažená syntéza všeho vědění měla sloužit k vytvoření jednotného výkladu světa jako díla univerzálního tvůrce. Všechny poznatky o světě měly být vlastně propedeutikou poznání světa „skutečného“. Tím vším se středověké vědění odlišuje od antiky, kdy filosofie, přírodní vědy a lékařské vědy jsou studovány také odděleně. Encyklopedie ovšem také sloužily jako podklad pro vzdělávání kněží.

Radu významných encyklopedických děl zahajuje už dílo Martiana Capelly († kolem roku 430) „De nuptiis Mercurii et Philologiae“. Je to encyklopedie o „septem artes liberales“, která byla přeložena do němčiny Notkerem Labeo († 1022). Na něho navazoval Cassiodorus († 570) svým dílem „Institutiones divinarum et saecularium Lectionum“: první kniha tohoto díla podává metodologii teologického studia, druhá „De artibus ac disciplinis liberalium litterarum“ obsahuje základ „Septem artes liberales“ a obsahuje vědění z oblasti světské. Velký význam mělo dílo Isidora biskupa ze Sevilly († 636) „Etymologiae“. Byla to encyklopedie veškerého vědění v dvaceti knihách, přičemž první tři se zabývají obory trivium a quadrivium.¹

Uvedené tři encyklopedie byly základem pro všechna středověká díla tohoto druhu. Tak např. z díla Isidorova vychází encyklopedie Bedova (Beda Venerabilis † 735) „De rerum natura“, která měla velký význam zejména pro středověkou kosmografii a zeměpis. Také dílo Hrabana Maura († 856, arcibiskup mohučský) „De universo“ je obměnou Isidorových Etymologií. V dvaadvaceti knihách podává souhrn vědění své doby. Teologickým otázkám je věnována 1.–5. kniha, světským věcem 6.–22. kniha.

Německý Lucidář se ode všech předchozích encyklopedií liší stručností a prostým způsobem podání, kterému napomáhá také katechismová forma otázek a odpovědí. Díky těmto vlastnostem si německý Lucidář vytvořil podmínky k dalšímu vývoji, jehož hlavním znakem je vysoký stupeň popularity.

¹ Martin Grabmann, *Geschichte der scholastischen Methode*, Berlin 1956, sv. 1, str. 179–183.

Kromě vlastností způsobujících jeho popularitu v širších vrstvách jsou ovšem pro Lucidář typické i charakteristické rysy středověkého myšlení vůbec: ulpívání na dogmatech víry, bezvýhradné respektování autorit velkých učenců minulosti a uznávání nadpozemského života² jako nejvyššího cíle člověka.

Vznik, obsah a vývoj Lucidáře. Německý Lucidář patří k nejranějším německým prozaickým dílům a stal se později jednou z nejznámějších knížek lidového čtení.

O vzniku díla nás poučuje rýmovaná předmluva rukopisné skupiny A.³ Dovídáme se z ní o Jindřichu Lvovi, knížeti Brunšvickém (1129–1195), na jehož přání kniha vznikla. Je tam zdůrazněn požadavek Jindřicha Lva, aby kniha byla napsána německy a ne latinsky, aby se vědění dostalo spíše do širokých vrstev. V předmluvě se dále hovoří o kaplanech, kteří knihu napsali podle latinských předloh, a o místě vzniku. Blíže se však o autorech nedovídáme nic. Odpovídá to tehdejšímu duchu doby. Nešlo o konkrétní osoby, které knihy psali, tedy o autorství děl. Důležitější byly záměry, které se dílem sledovaly, zajištění působnosti knihy, původnost myšlenek i formy nehrály primární roli.

V dosavadní literatuře se zdůrazňuje, jak básnictví a věda byly na dvoře Jindřicha Lva podporovány. O posledních letech života tohoto knížete se dočítáme v díle Arnolda z Lübecku: „Ipse etiam licet robore et viribus corporis deficeret, et infirmitas, quae quemlibet hominem deiceret, ipsi accederet, animi sui naturalem virtutem nobiliter regebat et antiqua scripta cronicorum colligi praecepit et conscribi et coram recitari, et in hac occupatione saepe totam noctem duxit insomnem.“⁴

Je velmi významné, že toto dílo bylo napsáno německy, zatímco do té doby byla díla poučného obsahu psána jen latinsky. E. Rosenstock⁵ upozorňuje na to, že autor Lucidáře chtěl psát dílo latinsky, právě tak jako Eike von Repkow (1209) svou právní knihu, protože psát díla tohoto druhu latinsky bylo běžným zvykem. V obou případech si však jejich představení – světská knížata – přáli, aby dílo bylo napsáno německy, jazykem lidu.

Německý Lucidář vznikl na základě řady latinských pramenů. Nejdůležitější z nich byla díla Honoria Augustodunského a Viléma z Conches. Z děl Honoria Augustodunského (o jeho životě není nic známo, jeho dílo spadá do doby mezi lety 1110–1150) to bylo *Elucidarium*.⁶ Tato kniha

² V přímém protikladu k tomu je smyslovnost a pozemskost kultury antické. Přes tento protiklad však smysl pro tradici způsobil, že dochází k částečnému převzetí antické filosofie.

³ Srov. pojednání Edw. Schrödra, *Die Reimvorreden des deutschen Lucidarius*, Gött. Nachr. phil. hist. Kl. 1917, str. 163–175.

⁴ Srov. také K. Doberentz, *Benutzung der Imago mundi des Honorius in dem deutschen Lucidarius*, Zft. für dt. Philologie 12, 1881, str. 387.

⁵ Srov. E. Rosenstock, *Die Verdeutschung des Sachsenspiegels*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt. 37, 1916, str. 498–504.

⁶ Ačkoli celá dosavadní literatura zastává názor, že jméno Lucidáře pochází z právě jmenovaného díla Honoriava, vyjadřuje se k této otázce J. Kelle ve svém díle *Geschichte der deutschen Literatur von der ältesten Zeit bis zum 13. Jahrhundert* (Berlin 1896) takto: „Es ist eine irrige Vermutung, daß der Name Lucidarius des deutschen Buches dem Elucidarium des Honorius nachgebildet sei. Warum der deutsche Geist-

vlastně propůjčila německému Lucidári jméno. Dále je to jeho kniha *Imago mundi*, která jako kompilace poznatků z mnoha oblastí, ovlivnila obsah německého Lucidáře.

V nové německé literatuře Ewalda Erba⁷ se o Honoriu Augustodunském dočítáme: „Díla Honoria, který stojí na přechodu mezi starým a novým, došla v německých podunajských zemích obzvlášť velkého rozšíření. Jeho díla, přestože uplívají na fantastickém, teologickém a metafyzickém alegorismu a symbolismu a přes ostré polemické výpady proti dialektikům, ukazují — hlavně díla exegetická a dogmatická — na vlivy nové dialektické scholastiky. I když Honorius chce dospět věděním k pravdě, to znamená světskými studii přivést k teologii, přináší přece kompilaci přírodovědných znalostí své doby.“

Vilém z Conches byl jedním z význačných myslitelů myšlenkové renesance 12. stol. Jeho dílo je odrazem duchovních proudů rané scholastiky a obzvláště vlivu antiky na středověk. Nejznámější dílo tohoto autora je *Philosophia mundi*, dlouho připisovaná právě Honoriu Augustodunskému. Grabmann⁸ ukazuje, jak se nepřímý vliv Viléma z Conches projevoval v středověkém básnictví a populární literatuře. Tento vliv je také patrný v Lucidári.

Lucidář je zachován v 80 rukopisech a 45 tiscích. Obsáhlý seznam a popis rukopisů a tisků podává K. Schorbach v práci „*Studien über das deutsche Volksbuch Lucidarius*“ (*Quellen und Forschungen* 74, Strassburg 1894, s. 276). Jeho údaje doplnil později F. Heidlauf v disertaci „*Der mittelhochdeutsche Lucidarius*“ (Berlin 1915). Při obrovském rozšíření Lucidáře je úplnost údajů v tomto směru takřka nemožná. To dosvědčuje také brněnský rukopis.

Brněnský Lucidář je obsažen v Kodexu Sign. Rkp 84 Quart (majetek Universitní knihovny v Brně). O tomto textu nebyla v dosavadní literatuře zmínka. Srovnáním tohoto textu s Heidlaufovým vydáním jsme zjistili, že brněnský rukopis patří do rukopisné skupiny B.⁹ Uspořádání textu i předmluva se shodují s berlínským rukopisem Ms. germ. oct. 26, který je nejstarším reprezentantem této skupiny.¹⁰ Brněnský rukopis pochází z poloviny 15. století a pozůstává jen ze dvou knih. Třetí kniha chybí. Jazykový rozbor ukázal na prvky bavorského a středoněmeckého nářečí.¹¹

Německý Lucidář se skládá ze tří částí. Kniha I. přináší po stručných

liche das Buch Lucidarius nannte, sagt er selbst in der Reimvorrede der Fassung A. Lucidarius ist ein Titel, der lange vor Honorius vorkommt. Die Bibliothek von Blaubeuern besaß schon unter Abt Azelimis (1085–1101) einen Lucidarius, der wahrscheinlich aus dem Mutterkloster Hirsau stammte.“

⁷ Srov. Ewald Erb, *Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis 1160*, Berlin 1964, str. 810–811.

⁸ Srov. Martin Grabmann, *Handschriftliche Forschungen und Mitteilungen zum Schrifttum des Wilhelm von Conches und zu Bearbeitungen seiner naturwissenschaftlichen Werke*, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Reihe 1935, str. 10.

⁹ Veškerý rukopisný materiál lze rozdělit do dvou skupin (A a B), podle odlišného znění předmluv ke knize.

¹⁰ Srov. E. Uhrová, *Bemerkungen zum deutschen und altschechischen Lucidarius*, SPFFBU 1966, D 13, str. 57–87.

¹¹ Srov. E. Uhrová, *Zur Sprache des Brünner Lucidarius*, SPFFBU 1965, A 13, str. 122–134.

poznámkách o trojjedinosti boží výklady o stvoření a pořádku světa (zéměpisné, astronomické, meteorologické a fyziologické výklady). Kniha II. obsahuje výklad církevních obřadů. Kniha III. tvoří závěr s eschatologií. Členění knihy na tři části snad vyplývá z toho, že číslo tři bylo pro tehdejší dobu posvátné a směřodonné, protože také bůh je trojjediný.

Jak vyplývá z krátkého nástinu obsahu, autor (lépe řečeno autoři — na Lucidáři musela pracovat řada kněží, kteří vypisovali vhodné partie z latinských předloh, vytvářeli collectanea a pak je zpracovávali v jeden celek, přičemž konečná úprava byla provedena jedním pisatelem) pojednává v 1. knize o světských naukových věcech, v druhé se zabývá úlohou církevních obřadů, které tvoří pojítko ke knize třetí, jejímž obsahem je život a svět nadpozemský. První kniha je nejen delší, ale také obsahově hutnější a je z ní patrné, že autoři kladli na zpracování tematiky první knihy (to jest tematiky světské) velký důraz.

Laicizační tendence ve vývoji Lucidáře. Jak už bylo uvedeno, Lucidář se zachoval ve velkém množství rukopisů a tisků. Už to samo svědčí o jeho velké popularitě. K této popularitě přispěla laicizace tohoto středověkého díla. V knize byly postupně zachycovány narůstající nové poznatky o světě, a tím se obsah stával stále více přitažlivějším, srozumitelnějším pro široké vrstvy. Je ovšem zapotřebí zdůraznit, že zárodek takových tendencí byl dán už v prvotním rukopise celým pojetím díla. Značné změny, které byly v pozdějších vydáních Lucidáře provedeny, jsou patrné nejlépe ve vydání M. J. Cammerländera z r. 1535.¹² Ten ve své předmluvě přímo píše:

„Es ist die sach vor zeitten in disem buchlin gar für gut und gerecht erhalten worden, aber doch in etlichen stucken zu vorab inn sachen des glaubens gar weit gefelt, geschweig der landschafften. Derhalben haben wir dis buch in etliche vil weg bessert und was on nutz vorab den christenglauben betreffen, auff ein schwamm lassen fallen und ausgereutt, damit mann nit für etwas hielt, das doch in der wahrheit nichts ist. Wie wol etliche ding hierin aus guten anfängen herkommen, so seind sie doch zu eim bosen end gerathen, darumb zu straffen zu bessern und widerumb in ir recht gestalt zu bringen. Das hat aber in etlichen sachen nit seyn mogen, dieweil sie meer dient zu einer gleisnerey, dann zu gesunder leer Christi. Derhalben verworffen und darfür die landschafften meer aus Plinio secundo, Solino und anderen cosmographis gebessert und gemert, welchs inn alle weg vil lustiger zu lesen wirt sein, diweil darin viler seltzamer geschopff Gottes meldung geschicht...“

Z této předmluvy vyplývá, že vydavatel chce to, co se týká víry, v největší možné míře omezit a opravit v reformačním duchu. (To ovšem sám přímo nezdůrazňuje.) Chce dále doplnit a opravit to, co v původním Lucidáři bylo po stránce geografické a astronomické chybné. Láká čtenáře k četbě tím, že napovídá, co všechno zajímavého si čtenář přečte o cizích zemích, o podivných zvířatech i lidech. I když reformační vydavatelé Lucidáře sledovali svůj zájem a opravovali obsah týkající se víry ve svém duchu, přispěli přece velkou měrou k celkovému zesvětštění knihy.

Kromě velkého rozšíření v Německu byla kniha přeložena do střední

¹² Cammerländerův tisk byl vydán Fr. Podleiczkem (1935, Deutsche Literatur, sv. 2).

nizozemštiny, švédštiny, dánštiny, ruštiny, polštiny, srbochorvátštiny a v neposlední řadě i do češtiny. Český Lucidář byl vydán Č. Zíbrtem,¹³ který také hodnotí všechny Lucidáře psané ve slovanských jazycích. Nejstarší znění českého rukopisu je zachováno v rukopise Fürstenberském a v prvotisku z roku 1498. Skutečnost, že rukopis Fürstenberský kromě Lucidáře obsahuje také opis významné staročeské kroniky Dalimilovy, je nepřímým důkazem pro popularitu Lucidáře. Zíbrtovo vydání recenzoval O. Hujer,¹⁴ který jazykovým rozbořem dokázal, že vznik českého Lucidáře je zapotřebí klást už do 13. stol. Dokládá to tím, že pro knížku je typické časté používání duálu, jednoduchého préterita, dativu posésivního aj. Nejlépe charakterizoval vzhledem k aspektům, o které nám zde jde, český Lucidář Ant. Truhlář v českém Ottově slovníku naučném, sv. XVI, s. 414–415:

„Lucidář sluje ve starší literatuře české spisek obsahující ve formě dialogické prstonárodní rukověť naukovou, zvláště z oboru víry a vědomostí o světě. Patří ke skupině památek středověkých, které pod obecným jménem Lucidarius, Elucidarium (vysvětlovatel) v mnohých jazycích evropských kolovaly a vrstvám lidovým skýtaly poučení všeho druhu...“

Rozsah českého Lucidáře je ve srovnání s německým daleko menší. Český Lucidář obsahuje vlastně jen první knihu, tj. právě tu knihu, která jedná o věcech tohoto světa. Z toho je vidět spontánní zájem tehdejšího čtenářstva o světské vědění. Tiskaři se pochopitelně řídili vkusem čtenářů a vydávali právě to, co tehdejší lidi lákalo. Domníváme se, že tehdejší čtenáři byli do té míry náboženskou literaturou přesytení (modlitby, traktáty, legendy atd.), že zajímavá knížka s polonáboženským, polosvětským výkladem právě vyhovovala jejich zájmu.

Ovšem osud českého Lucidáře je ve srovnání s německým poněkud odlišný. Způsobila to patrně rozdílná historická situace. Německý Lucidář se zesvětštil do té míry, že dokonce změnil název a od konce 16. stol. vychází pod titulem „Kleine Kosmographie“. Stává se knihou geografickou a astronomickou – původní třídílnost, v níž se zračila snaha o dodání vhodného církevního rámce (svět, církve, nadpozemský život), se úplně vytratila a kniha se stává skutečným lidovým čtením.¹⁵ Slouží pro poučení i zábavu.

Autor českého Lucidáře překládá jen první knihu, z druhé knihy uvádí bez souvislosti některé otázky a odpovědi, což znamená, že rituální a církevní výklady o životě nadpozemském by patrně neměly odezvu. Byl tu dostatek jiné literatury, která se církevní problematikou zabývala. Záměr autora spočíval ve snaze seznámit české čtenáře s vědění o světě (z oblastí geografické a astronomické). Jiný obraz vidíme u pozdějších Lucidářů, které ve velké míře vycházejí v době protireformace, v době silných rekatolizačních tendencí. Český Lucidář se mění z kosmografie opět v náboženskou knihu. Dostávají se do něho obšírná líčení o zvěstování panny Marie, legendy o narození Kristově a jeho mládí, činnosti apod.

¹³ Čeněk Zíbrt, *Staročeský Lucidář. Text rukopisu Fürstenberského a prvotisku z roku 1498*, Sběrka pramenů k poznání literárního života v Čechách a na Moravě, Praha 1903.

¹⁴ O. Hujer, *Staročeský Lucidář*, Listy filologické 1903, str. 309–312.

¹⁵ Srov. vydání *Deutsche Volks- und Schwankbücher*, 1936.

Myšlenkové základy Lucidáře. Filosofickým pozadím Lucidáře se zabývali ve svých pracích o této knize jednotliví autoři nepatrně a povětšinou nepřímě. Určitou výjimkou je G. Glogner,¹⁶ jehož závěry k této problematice jsou natolik podnětné, že je nelze v těchto stručných poznámkách opomenout. Příklady dokumentující filosofické pozadí knihy jsou vybírány z brněnského Lucidáře, protože jeho jazyková forma (jde o rukopis novějšího data) je z hlediska současného čtenáře nejpřijatelnější.

Lucidář je výrazem určité stylové epochy středověku. Rozhodujícím předělem z hlediska stylu je 12. století, ve kterém dochází k přechodu románského stylu v gotiku. Románsko-clunijský vztah nepřátelství mezi bohem a světem zmizel. Člověk se může odvážit bez výčitek svědomí a skrupulí vzhledem k okolí věnovat určitou pozornost i světu. Tento nový duch umožnil, aby byl porušen přísný a strnulý obsahový i formální kánon literatury. Lucidář je toho právě výrazným dokladem. Ačkoli zdánlivě nijak nevybočuje z ustálených pravidel organizace literárního díla oné doby, přece světská tematika nabývá vrchu nad tematikou církevně náboženskou. Člověk, jehož obraz kniha reprodukuje, se už nesoustřeďuje jen na uvažování a přípravu k životu nadpozemskému, ale projevuje živý zájem o svět pozemský, o krajiny, přírodní jevy apod. Glogner např. upozorňuje velmi vhodně na to, že v Lucidáři se věnuje zanedbatelná pozornost dědičnému hříchu a pádu člověka. Naopak je zdůrazňována svátost milosti a odpuštění.¹⁷ Ani vylíčení posledního soudu nevyznívá v Lucidáři (III. kniha) tak drasticky a tragicky, jako je tomu např. v starohornoněmecké básni Muspilli,¹⁸ která je o dvě století starší než náš Lucidář.

Forma Lucidáře odpovídá korelaci mezi bohem, církví a světem. Vychází se ze smyslově konkrétního a přes složitou symbolizaci (církev) se dochází k zobrazení onoho světa.

Zvláštní kosmografie díla naznačuje, že tu jde o dřívější ptolemaiovskou astronomii v pokřesťanštěné podobě. Zemi obklopují tři nebe, první sahá až k Měsíci, druhá k hvězdám, třetí pak je sídlem boha.

Rkp. Br (123 r):

Der junger: „Wy manchueltig ist der himel?“

Der maister: „Der himel ist 3. Der ein ist von der erden vncz an den mand, der ander ist von dem mand an das gestirn, der drit von dem gestirn vncz an das firmament, do got selber mit seynen heiligen yn ist.“

Der junger: „Was ist in den andern czwayen?“

Der maister: „Von der erden vncz an den mand sint dy posn gaist. Dy haissen Cacodemones, dy sint dor gesaczt, das sy den menschen müen. Dy werden in der lufft gemüt vncz an den Jungsten tag. Von der lufft nemen sy den leip, so sy vns erscheynen. Von dem mand vncz an das gestirn ist eyn eytel fewer. Dor ynne sint dy engel, dy dy selen furn czu der hime-lischen phorten.“

První nebe je naplněno kakodemony, kteří člověka trápí, ve druhém nebi jsou andělé.

¹⁶ Srov. G. Glogner, *Der mittelhochdeutsche Lucidarius*, Berlin 1935.

¹⁷ Srov. Glogner, str. 23.

¹⁸ Srov. Gustav Ehrismann, *Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters*, díl 2., str. 437.

V této kosmologii je možno vysledovat také vliv novoplatonismu, který se projevuje v postupném odstupňování od dokonalého božství až k peklu v jednotlivých vrstvách kosmu. Zatímco tedy u Plotina se v rámci jednotného (božského) původu staví do protikladu jen hmota, křesťanská etika rozlišuje také mezi dobrými a zlými duchy.

Představa stálic jako božských bytostí napomáhá vysvětlování vlastnosti člověka. Stálice-bytosti totiž propůjčují tyto vlastnosti duši člověka při jejím letu z nebe na zem.

Rkp. Br (133 r):

Der maister: „Etliche stern sint chalder natur, etliche warmer, etliche nasser, etliche truckner. Dy selbe natur czewhet der mensch von dem gestirn. Etlicher mensch ist calder vnd truckner natur, der sweyget gern vnd ist vngetrew. Etlicher ist calder vnd nasser natur, der redt vil vnd ist lang vnd verczaget leicht. Etlicher ist haisser vnd truckner natur, der ist gemelich vnd kün vnd hat gern vil weib vnd ist doch vnstet an der lib. Etleicher ist haisser vnd nasser natur, der ist mild vnd kün vnd ist reich vnd mynnet vil vnd ist stet vnd lib am mynnen.“

Z antických představ pochází názor, že nebe všim pohybuje, Slunce, planety tvoří protisilu, aby se nebe přemírou své síly neroztříštilo.

Rkp. Br (123 r, 1 a násl.):

Der junger: „Worump schuff got das also?“

Der maister: „Dorump, das dy himelische geschepnis nicht czuprech. Wen strebte dy son, der mand vnd ander planeten wider den himel nicht, so liff er so sere, das er alles czuprech.“

Pozoruhodné je, že vědění o světě je věnováno v prvním díle 29 kapitol, náboženský úvod tvoří jen 7 kapitol. Hned na počátku knihy říká mistr žákovi:

Rkp. Br (121 r/24 a násl.):

Von gote thür wir nicht czu tiff reden, wen dy layen kommen leicht in grossen czweyfel, so sy dy red horn, dy sy nicht wol vorstan konnen.

To znamená, že autor zdůrazňuje, že kniha je určena laikům, že složité teologické otázky nejsou předmětem úvah. Přestože autor předesílá tuto poznámku a hodlá se zabývat jen nejjednoduššími otázkami, někdy není s to (dokonce ani na počátku apologetického úvodu) zcela jasně a jednoznačně různé otázky žákovi vysvětlit.

Podle Glognera je cílem knihy vyvodit skutečný svět, skutečné bytí z šestidenního díla Boha-otce. Dokazuje se, že je na vůli boží, zdali svět existuje či ne. Při těchto úvahách se autor dostává k otázce stavu světa před stvořením.

Rkp. Heidl,¹⁹ s. 3, 13 a násl.:

Der junger sprach: was er eine e, e er die werlt geschuofe?

Do sprach der meister: er was nith eine; wan diu geschepfede aller werlte was e vor (rkp. B: von) ime ein engeenge.

V tomto místě se projevují v řadě rukopisů variace, protože si písaři (většinou kněží) uvědomovali nejasnost formulace. Tak např. v brněnském Lucidáři (z 15. století) mistr odpovídá na tuto otázku takto:

¹⁹ Ukázky z nejstarší verze jsou vybrány z edice Felixe Heidlaufa, *Der Lucidarius aus der Berliner Handschrift, Deutsche Texte des Mittelalters*, 1915.

„Im gaist was dy gescheppnis aller ding an angeng.“

V reformačním vydání Cammerländerově čteme tuto odpověď:

„Er was nit allein, wann die geschopf aller welt was mit im von angange.“

G. Glogner zajímavě dovozuje, že odpověď v nejstarším Lucidáři (viz rkp. Heidl) se dá vyložit dvojím způsobem. Jednak v rámci církevního myšlení, jednak formulace připouští i možnost, že svět existoval od začátku, před bohem, věčně. Samozřejmě, že autor Lucidáře nechce dokazovat prvotnost hmoty, případně její věčnost, jasně se však proti takovému pojetí nestaví. Určité inklinování k takovým názorům tu tedy bylo, a to přes existenci církevních pouček. Názor na tyto otázky byl ve scholastice tak často diskutován, že se dá usuzovat na jeho aktuálnost v tehdejší době. Na věci nemění z faktického hlediska to, že diskuse se zaměřovala na popírání možnosti, kterou jsme uvedli jako druhou.

V Lucidáři nechybí také výklady o čtyřech elementech, podle kterých středověk třídil své poznatky a představy.

Rkp. Br (121 v, 7 a násl.):

Der junger: „Was was do, e got dy werlt geschuff?“

Der maister: „Do was nichts anders wen dy vinsternis, das his Chaos, und das warn dy 4 element alsampt.“

Der junger: „Wilche warn dy vir element?“

Der maister: „Das feuer, das wasser, dy lufft vnd dy erd.“

Potom ovšem následuje zcela církevní výklad:

Der junger: „Was geschuff got allerserst?“

Der maister: „Hymel vnd erd, dornoch dy engel, dornoch dy scheppnis aller ding, czu aller leczd den menschen.“

I když bylo tedy nesporně v úmyslu tvůrce Lucidáře dokázat, že život člověka leží v rukou stvořitele, že život pozemský je vytvořen zásluhou boha, postrádá toto dílo asketický ráz své doby a obzvláště první kniha je encyklopedií o geografii a přírodě, i když je toto vědění vtěsnáno do rámce církevních dogmat.

Jak už bylo řečeno výše, druhá a třetí kniha ztrácely svůj význam v průběhu vývoje. Přesto je i v druhé knize zajímavé místo, a to jak obsahem, tak znovu značným množstvím variant. (Variace vyplývají ovšem i z toho, že autoři – kněží – bezpečně znali církevní ritus a v uváděné části Lucidáře se neřídili předlohou, nýbrž text individuálně podle svých zkušeností, znalostí, praxe zkracovali či doplňovali.)

Rkp. Br (139 v, 22 a násl.):

Der junger: „An wy vil enden wirt dy symonia pegangen?“

Der maister: „Dy pucher sagen worhafftleich, das sy an vil enden wirt pegangen in pischturen vnd in pharren, wo gaistliche lewt mit wirtlichen geding haben vmb dy gab gotis, als czu der ee geben, kinder tawffen, toten pegaben.“

Uvedené místo je z kapitoly Von der ersten sunde Adamas a popisuje se tu mezi jiným simonie. O otázku simonie byl v tehdejší době velký zájem, protože živě souvisela s bojem mezi papežem a císařem.

Důležitá je koncepce díla při vysvětlování jevů tohoto i nadpozemského světa. Místo příčinného výkladu o působící síle tu vystupují mystické a tajemné vztahy mezi věcmi. Autor Lucidáře pracuje ve značné míře s analogiemi. Analogie nahrazují příčinnou souvislost. Mnohotvárnost věcí vy-

světluje jen analogií. Příznačné je třeba dokazování analogických shod mezi viditelným světem a světem transcendentním. Např.:

die drei Himmel – die drei Indien,

die drei Weltzeitalter – die drei Kräfte der Seele.

Z uvedeného je patrné, že se v Lucidáři proplétá náboženské pojetí s prvky reálného výkladu světa. Přitom je zřejmé, že tyto pokusy o reálné zobrazení světa jsou vtěsnány do náboženského rámce.

*

Na závěr je zapotřebí zdůraznit, že středověký Lucidář, jak německý, tak i český, hrál ve své době značnou progresivní úlohu. Přes svůj církevní rámec poskytoval závažné poučení o vnějším světě. S tímto poučením se obracel k širším vrstvám. Byl psán srozumitelnou formou, způsob otázek a odpovědí usnadňoval přístup k čtenáři. Lucidáře ze 17. a 18. století však již neodpovídaly stavu znalostí o světě a vůbec stavu přírodního vědění tehdejší doby, nesloužily už proto k poučení, ale převážnou měrou k zábavě. Tím pochopitelně poklesl jejich význam i jejich zajímavost z dnešního badatelského hlediska.

BEMERKUNGEN ZUM MITTELALTERLICHEN LUCIDARIUS

Der vorliegende Artikel ist in vier Teile gegliedert. Im ersten wird das mittelalterliche Denken charakterisiert, das in den Enzyklopädien seinen Ausdruck findet. Auch für den Lucidarius ist die Traditionsgebundenheit, die Anlehnung an Autoritäten und das Streben nach dem Jenseits charakteristisch. Allerdings unterscheidet sich dieses Buch von den früheren Enzyklopädien durch seine einfache und kurze Darstellungsweise des damaligen Wissens. Im zweiten Teil wird die Entstehung, der Inhalt und die Verbreitung des Buches dargestellt. Es wird die bisher unbekannte Brünner Handschrift charakterisiert, aus der im weiteren Belegstellen angeführt werden. Im dritten Teil werden die Veränderungen aufgezeigt, die im Laufe der Entwicklung durch die starken Laizisierungstendenzen im Buche durchgeführt wurden. Im letzten Teil wird auf Grundlage des Buches von Glogner (vgl. Anm. 16) auf einige Stellen hingewiesen, aus denen ersichtlich ist, welche Strömungen des mittelalterlichen Denkens dieses Werk beeinflußt haben (Antike, Neuplatonismus u. a.).